

การศึกษาหลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระโพธิวรญาณ  
(เขียว สนต์จิตโต)

A study of principles and the method of the propagation the  
dhamma by phrapodhivorayan  
(khiaw santachitto)

พระครูปริยัติชัยธรรม<sup>๑</sup>

ดร.สิริภาพ สนวนดง<sup>๒</sup>

บทคัดย่อ

การศึกษาหลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระโพธิวรญาณ (เขียว สนต์จิตโต) มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑. เพื่อศึกษาหลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ๒. เพื่อศึกษาหลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระโพธิวรญาณ (เขียว สนต์จิตโต) ๓. เพื่อวิเคราะห์หลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระโพธิวรญาณ (เขียว สนต์จิตโต) ผลการวิจัยพบว่า

การเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนา วิธีการเผยแผ่พุทธธรรมในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์ การสอนของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้ง จะมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่า เป็นลีลาการสอน ๔ รูปแบบคือ สันทสนา ชี้แจงให้เห็นชัด สมาทปนา ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ สัมปหังสนา เข้าใจให้อาจหาญแก่วอกฉ่ำ คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิด ความอดุทธสาหะ และสมุตเตขนา ปลอดภัยใจให้สดชื่นร่าเริง วิธีการเผยแผ่ธรรมของพระโพธิวรญาณ (เขียว สนต์จิตโต) พระโพธิวรญาณในฐานะพระสงฆ์นักเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีความทุ่มเทเสียสละ ตั้งมั่นในอุดมการณ์ เป็นผู้มีความรู้ความสามารถและความชำนาญในการเผยแผ่ธรรมะตามกลวิธีทั้ง ๔ รูปแบบปัจจัยที่ทำให้ท่านประสบความสำเร็จในการการเผยแผ่นั้นประกอบด้วย ปัจจัยด้านองค์ประกอบ การแสดงหรือการบรรยายธรรม ท่านมีความน่าเชื่อถือที่ได้มาจากความรู้ความสามารถ สถานภาพ บุคลิกลักษณะและคุณธรรมที่มีเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้คนโดยทั่วไป จนสามารถได้รับวางใจให้เป็นผู้นำในการปฏิบัติงานในด้านต่างๆ สิ่งเหล่านี้เป็นแรงขับเคลื่อนให้ท่านประสบความสำเร็จเป็นแรงผลักดันจาก ภายในโดยมีหลัก อุตตัญญูตา รู้จักตน คือ รู้ฐานะ ภาวะ เพศ ความรู้ ความถนัดความสามารถและ คุณธรรมของตนตามเป็นจริง

คำสำคัญ : วิธีการเผยแผ่,พระโพธิวรญาณ

Abstract

The study of principles and methods of Dharma propagation (Green Sutta) has three purposes: 1. To study the principles and methods of Buddhist monks in the

<sup>๑</sup>นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

<sup>๒</sup>อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา

Theravada Buddhist Scriptures. 3. To analyze the principles and methods of Dharma propagation of the Buddha (Green Sutta).

Buddhist monks in the Buddhist scriptures. How to propagate Buddhism in the Buddhist era. The Buddha uses the method of propagation. The teaching of the Buddha each time. There are features that can be called. There are four types of teaching style, namely, Santasana. Clearly, you are welcome to practice. The thrill of the thrill is to stir up enthusiasm, to be industrious, and to savor the joy of freshness. How to spread the Dharma of the Buddha (Buddhist Green) to the Buddha as a monk Buddhist missionaries. Dedicated to sacrifice. Believe in ideology. It is the knowledge and skill in spreading the Dharma according to four strategies. The factors that make you successful in the mission are: Factors in composition, presentation or lecture. You have the credibility that comes from the knowledge, ability, status, personality and virtue that is manifested to the people in general. They can be trusted to be leaders in the work in various fields. These are the motivations for you to succeed as an internal force, with the principle that you know your gender, knowledge, aptitude, ability and virtue.

**Keywords :** method of the propagation the dhamma, Phrapodhivorayan

## ๑. บทนำ

ประวัติศาสตร์ชาวไทยได้นับถือศาสนาพุทธต่อเนื่องตลอดมาในด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนไทยได้ผูกพันกลมกลืนกับหลักความเชื่อและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา มีบทบาทต่อวิถีชีวิตจิตใจของคนไทยทุกด้าน เข้าถึงจิตใจของประชาชนอย่างแท้จริง ได้หล่อหลอมอุปนิสัยให้มีความรัก ความเมตตาและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พระพุทธศาสนาให้ทุกสิ่งทุกอย่างแก่ชีวิตคนไทยและสังคมไทย เปรียบประดุจประทีปส่องทางเป็นที่พึ่งของตนเองได้ดีและสามารถเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้ด้วยทั้งในด้านคุณธรรม ศีลธรรมที่ดั่งงาม พระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้นำวิญญูญาณได้อบรมบ่มนิสัยให้มีการศึกษาพัฒนาจิต และเป็นหลักชัยเป็นแม่แบบการดำเนินชีวิตที่ดั่งงามแก่ประชาชน มีวัดเป็นจุดศูนย์กลางสรรพวิชา มีหน้าที่ในการอนุเคราะห์ประชาชนตามหลักพุทธธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่หลัก ๖ ประการ คือ “ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ให้ตั้งอยู่ในความดี อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง และบอกทางสวรรค์ให้” มีคำสอนที่แสดงถึงความจริงของโลกทางกายภาพทั้งในองค์ประกอบของสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติพระสงฆ์สอนวิธีการดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จที่ยั่งยืน โดยอาศัยหลักพุทธธรรม คำสอนในทางพระพุทธศาสนาเป็นสื่อกลาง เป็นแนวทางในการยึดเหนี่ยวจิตใจเชื่อมโยงประสานความสามัคคีและความดีงามให้เกิดขึ้นในชุมชน รวมถึงสร้างความเป็นปึกแผ่นให้เกิดขึ้นในสังคมไทย

พระโพธิญาณ (เขียว สุนตจิตโต) เจ้าอาวาสวัดเดิม เจ้าคณะอำเภอพิมาย ได้ดำเนินแนวคิดตามอุดมคติในการดำเนินตามพุทธดำรัสที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสแก่พระสาวกรุ่นแรก ที่ออกประกาศพระพุทธศาสนาว่า “พวกเธอจงเที่ยวไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่อ

อนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่อกุล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์” จากพระพุทธดำรัสนี้เป็นเครื่องชี้ให้ทราบชัดถึงบทบาทสำคัญของพระศาสนาก็คือการสื่อหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เพื่อให้เป็นประโยชน์และความสุขแก่ชาวโลกให้เป็นคติเตือนใจในการดำรงชีวิต ทำให้เป็นคนดีของสังคม และมีความรู้สึกรักและหวงแหนชาติถือประโยชน์ของชาติและส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว เป็นพระนักเผยแผ่พุทธธรรมอีกรูปหนึ่ง ที่ได้รับการศึกษาระดับปริญญาตรีและปริญญาโท มีความรู้แน่นแฟ้น ลึกซึ้ง เยือกเย็น เห็นพระธรรมคำสอนเป็นสิ่งที่ดีงาม มีคุณค่า มีประโยชน์ เป็นที่พึ่งอันประเสริฐทางจิตใจที่สามารถนำมาแก้ไขปัญหาของชุมชน สังคม ประเทศชาติได้ทั้งเป็นพระสงฆ์ที่มีความเชี่ยวชาญในการเทศนา ด้านปฏิบัติท่านเป็นพระเถระที่มีความเมตตา ยิ้มแย้มแจ่มใส มีศิลาจารวัตรที่ดีงามตามหลักพระธรรมวินัย มีความศรัทธาเลื่อมใสในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ “มีความรู้พอเพียงเสียกังวลงาน ปฏิภาณว่องไว จิตใจสะอาด มารยาทเรียบร้อย” เป็นพระนักพัฒนาโดยการพัฒนาศึกษา ท่านเป็นตัวอย่างให้พระเถระ ในจังหวัดได้เห็นว่าการศึกษาเป็นเรื่องที่สำคัญ โดยเฉพาะบทบาทด้านการเผยแผ่พุทธธรรม ท่านมีความสามารถในการสื่อธรรมะแสดงธรรมได้อย่างลึกซึ้ง นำฟังผู้ฟังยอมได้สละและความรู้อย่างไม่น่าเบื่อและสอดคล้องกับพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าคือ “แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง” ผลงาน

ด้วยเหตุผลที่ได้กล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาบทบาทการเผยแผ่พุทธธรรมของพระโพธิญาณ (เขียว สนตจิตโต) เพื่อให้ทราบว่าเหตุใดท่านจึงเป็นพระสงฆ์ที่มีศาสตร์และศิลป์ มีวิชา ปัญญา ปฏิภาณ ประสพการณ์ ปณิธาน อุทิศตนในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

## ๒. วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาหลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนา

เถรวาท

๒. เพื่อศึกษาหลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระโพธิญาณ (เขียว สนตจิตโต)
๓. เพื่อวิเคราะห์หลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระโพธิญาณ (เขียว สนตจิตโต)

## ๓. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งมีลำดับและขั้นตอนในการดำเนินวิจัยดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙
๒. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) มีอรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่นๆ ตลอดจนทั้งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องนี้
๓. วิเคราะห์ ข้อมูลทั้งหมดตามกรอบวัตถุประสงค์
๔. เรียบเรียง และสรุปผลการวิจัยพร้อมเสนอแนะ
๕. เสนอผลการวิจัยโดยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

## ๔. ผลการศึกษา

๑. การเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในคัมภีร์พุทธศาสนา วิธีการเผยแผ่พุทธธรรมในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์

ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีต ประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันมากมาย ทรงใช้อุบายในการเลือกบุคคล รोजงหะหรือโอกาส การสอนของพระพุทธเจ้าในแต่ละครั้ง จะมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่า เป็นลีลาการสอน ๔ รูปแบบคือ สันทัสสนา ซึ่งแจ่มให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไรก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นจริงในสิ่งที่สอน สมาทปนา ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ สัมปหังสนาเร้าใจให้อาจหาญกล้ากล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะ และสมุตเตชนา ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตใจให้ชุ่มชื่นเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่ได้รับ และทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไปพระพุทธเจ้าทรงมีพระสงฆ์สาวกเป็นกำลังหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้กระทำกันหลายรูปแบบ นอกจากนี้ปัจจัยที่มีผลต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา นอกจากเทคนิคและวิธีการเผยแผ่แล้ว สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เช่น ลมฟ้าอากาศ วิถีดำเนินชีวิตของประชาชนในแต่ละท้องถิ่น อัยาศัย การศึกษาความเชื่อ ทศนคติ จารีต วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเผยแผ่งานทางพระพุทธศาสนาเพราะฉะนั้น พระสงฆ์ผู้เผยแผ่นอกจากปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามธรรมวินัยแล้วจำเป็นต้องมีความชำนาญและความสามารถในหลาย ๆ ด้านประกอบกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณสมบัติของพระสงฆ์หรือตัวผู้สื่อเอง ซึ่งนับเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งในการสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ผู้ฟังที่ได้พบเห็น

**๒.วิธีการเผยแผ่ธรรมของพระโพธิวรญาณ (เขียว สุนตจิตโต)** พระโพธิวรญาณท่านเป็นพระสงฆ์ที่ประชาชนให้ความเคารพนับถือและศรัทธา เพราะท่านเป็นผู้นำทางความคิด ที่มีความรู้ความสามารถเผยแผ่พุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาไปสู่ประชาชนได้อย่างดีเยี่ยม และท่านได้เป็นแบบอย่างของความเป็นผู้นำหลาย ๆ ด้าน ทั้งในด้านการพัฒนาชุมชนและสังคม ท่านได้เป็นต้นแบบของความดีงาม ยึดมั่นในการทำมาดี มีผลงานมากมายในการทำประโยชน์เพื่อสังคม ทั้งการปกครอง การศาสนศึกษา การสาธารณสุข การศึกษาสงเคราะห์ การสาธารณสุขสงเคราะห์ การเผยแผ่พระโพธิวรญาณ (เขียว สุนตจิตโต) ท่านเคยดำรงตำแหน่งอดีตที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอ พินายอดีตเจ้าอาวาสวัดเดิม อดีตผู้ช่วยอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา อดีตประธานกลุ่มสงฆ์จังหวัดกลุ่มที่ ๔ จังหวัดนครราชสีมา อดีตผู้จัดการโรงเรียนวิสุทธีพนัญวิทยาคม อดีตผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ งานเผยแผ่พระเดชพระคุณหลวงพ่อพระโพธิวรญาณเป็นพระธรรมกถึกนักเผยแผ่พระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสของพุทธศาสนาส่วนมากมายจะเห็นได้ดังว่ามีประชาชนบำรุงวัดประมาณ ๑,๐๐๐ คน และในพระวันอุโบสถประชาชนจะมาประกอบศาสนกิจเฉลี่ยครั้งละประมาณ ๓๐๐ ถึง ๔๐๐ คนโดยทางวัดได้จัดกิจกรรมพิเศษในวันพระและวันสำคัญทางศาสนาวันพระวัดเดิมอำเภอพินายได้จัดให้มีการบำเพ็ญบุญตักบาตรบำเพ็ญเป็นประจำทุกปีในช่วงออกพรรษาจะมี

ประชาชนมาทำบุญตักบาตรวันละไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ คนในช่วงเวลาที่พระสงฆ์กำลังฉันภัตตาหารเช้าจัดให้มีการแสดงพระธรรมเทศนาโดยพระภิกษุสามเณรภายในวัดหมื่นเวียงกันเป็นองค์ธรรมกถึกในเทศกาลเข้าพรรษาวันพระในเทศกาลเข้าพรรษาจัดให้มีการบำเพ็ญกุศลการทำบุญตักบาตรรักษาอุโบสถและการทำเป็นประจำตลอดมา มินิสต์อุบาสิกเข้ารักษาอุโบสถประมาณ ๘๐ คนสำหรับวันปกติในเทศกาลเข้าพรรษาจัดให้มีการแสดงธรรมทุกวันในเวลา ๑๗.๑๐ น. อุโบสถของวัดเดิม ในแต่ละวันจะมีประชาชนมาฟังพระธรรมเทศนาประมาณ ๒๐ ถึง ๓๐ คนเป็นประจำซึ่งทางวัดได้ถือปฏิบัติเป็นธรรมเนียมสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีต เจ้าอาวาสรูปก่อนก่อนที่ได้ปฏิบัติกันมาหลายชั่วอายุคน นอกจากนั้นนายเผยแผ่ของท่านยังปรากฏในสถานีวิทยุ ซึ่งการเผยแผ่พุทธศาสนาทางวิทยุของพระโพธิญาณได้มีการเผยแผ่ธรรมทางวิทยุเรื่อยมา จนทำให้เป็นที่รู้จักของพุทธศาสนิกชนและเกิดความเลื่อมใสเสมอมา

### ๓. วิเคราะห์หลักและวิธีการเผยแผ่ธรรมของพระโพธิญาณ (เขียว สนตจิตโต)

พระโพธิญาณในฐานะพระสงฆ์นักเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีความทุ่มเทเสียสละ ตั้งมั่นในอุดมการณ์ เป็นผู้มีความรู้ความสามารถและความชำนาญในการเผยแผ่ธรรมะตามกลวิธีทั้ง ๔ รูปแบบ ด้วยบุคลิกภาพที่เป็นกันเอง ยิ้มแย้มแจ่มใส มีความจริงใจกับทุกคน เนื้อหาของธรรมะมีความถูกต้องตามหลักธรรม ชัดเจน เข้าใจง่ายและมีความเพลิดเพลินต่อการฟังสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ ความพร้อมในการแสดงธรรมและเนื้อหาธรรมะก็อำนวยความสะดวกแก่ผู้ฟังจึงทำให้ได้รับความศรัทธาเลื่อมใสจากประชาชนทั่วไป ในองค์ประกอบทางด้านสถานภาพทางสังคมเป็นผู้มีต้นแบบกัลยาณมิตรที่ดี มีความตั้งใจทำงาน สังคมทั่วไปยอมรับในความรู้ความสามารถ มียศและตำแหน่งในฐานะผู้ปกครองสงฆ์ ปัจจัยที่ทำให้ท่านประสบความสำเร็จในการการเผยแผ่นั้นประกอบด้วยปัจจัยด้านองค์ประกอบแสดงหรือการบรรยายธรรม ท่านมีความน่าเชื่อถือที่ได้มาจากความรู้ความสามารถ สถานภาพ บุคลิกลักษณะและคุณธรรมที่มีเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้คนโดยทั่วไป จนสามารถได้รับวางใจให้เป็นผู้ดำเนินการปฏิบัติงานในด้านต่างๆ สิ่งเหล่านี้เป็นแรงขับเคลื่อนให้ท่านประสบความสำเร็จเป็นแรงผลักดันจากภายในโดยมีหลัก อุตตัญญูตา รู้จักตน คือ รู้ฐานะ ภาวะ เพศ ความรู้ ความถนัดความสามารถและคุณธรรมของตนตามเป็นจริง เพื่อประพฤติได้เหมาะสมและให้เกิดผลดี ฟังพาดตนเอง นอกจากนี้ท่านมีความเข้าใจต่อตนเองว่าเป็นผู้นำทั้งทางการปกครองคณะสงฆ์ และผู้ได้บังคับบัญชามีส่วนผลักดันให้ท่านต้องพัฒนาความรู้

### ๕. บทสรุป

รูปแบบและแนวทางในการนำเสนอพุทธธรรมที่ทำให้ผู้ฟังมีความรู้ความเข้าใจแจ่มแจ้ง (สันตัสสนา) จูงใจ (สมาทปนา) หาญกล้า (สมุตเตชชา) ร่าเริง(สัมปหังสนา) มากขึ้น ไม่สับสนวุ่นวาย เหตุผลมีเนื้อหาสาระดีมีมุมมองให้แง่คิดสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้ โดย

การยกอุทาหรณ์และเล่านิทานประกอบ การเปรียบเทียบกับข้ออุปมาอุปมัย การใช้วิธียกตัวอย่าง บุคคลการใช้วิธีการแทรกเรื่องทำให้มีอารมณ์ขึ้น การใช้ภาษาง่าย ๆ เหมาะสมกับผู้ฟังมานำเสนอ ซึ่งเป็นรูปแบบและแนวทางที่ใช้จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของท่าน จึงเป็นการเผยแผ่พุทธธรรมที่สอดคล้องกับพุทธวิธีในการสอนอย่างแท้จริง

## ๖. ข้อเสนอแนะ

### ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. ควรศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระโพธิญาณ กับนักเผยแผ่รูปอื่น ๆ ในปัจจุบัน
๒. ควรศึกษาการนำหลักพุทธธรรมที่ท่านนำมาใช้ในการบริหาร ในฐานะที่ท่าน ดำรงตำแหน่งทางการบริหารคณะสงฆ์ด้วยว่า ท่านได้นำหลักธรรมอะไรมาประยุกต์ใช้อย่างไร และประสบผลสำเร็จแค่ไหนอย่างไร
๓. ควรศึกษาผลสัมฤทธิ์ของพุทธบริษัทที่ได้ฟังพุทธธรรมของพระโพธิญาณ ว่าสามารถนำหลักพุทธธรรมไปประยุกต์และปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้มากน้อยอย่างไร

## บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. **คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยการคณะสงฆ์และการ พระ ศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๐.

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. **การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖.

กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย. **ภารตวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๗.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **ประวัติและผลงานดร.พระมหาต่วน สิริธมโม และธรรม เทศนาภัณฑ์พิเศษ**. รวบรวมจัดพิมพ์โดย พระวิสุทธิภัทรธาดา (ประสิทธิ์ พุทธิมรสี) และ คณะ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระครูปริยัติกิจจากร. **ประวัติพระโพธิญาณ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์มาย, ๒๕๕๕.